RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MULTIMEDIAVIY ERTAKLARNING BOLALAR EMOTSIONAL INTELLEKTIGA TA'SIRINI BAHOLASH STANDARTLARI

Qosimova Muattarxon Shokirjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23512386

Annotatsiya.*Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholash uchun ilmiy asoslangan standartlar tizimi taklif etiladi. Emotsional intellekt tushunchasining nazariy asoslari, ertakning emotsional rivojlantiruvchi imkoniyatlari va multimediaviy ta’lim nazariyasi tahlil qilinadi. Baholashning to’rt yo’nalishi (his-tuyg’ularni anglash, tushunish, boshqarish va empatiya), baholash mezonlari, usullari hamda multimediaviy kontentga qo’yiladigan sifat talablari asoslab beriladi. Natijalar maktabgacha va boshlang’ich ta’lim muassasalarida raqamli ertak resurslarini tanlash va ularning samaradorligini o’lchashda qo’llanishi mumkin.*
Kalit so‘zlar: *multimediaviy ertak, emotsional intellekt, raqamli transformatsiya, baholash standartlari, empatiya, maktabgacha ta’lim, boshlang’ich ta’lim.*
Аннотация.*В статье предлагается система научно обоснованных стандартов оценки влияния мультимедийных сказок на эмоциональный интеллект детей в условиях цифровой трансформации. Рассматриваются теоретические основы эмоционального интеллекта, развивающий потенциал сказки и теория мультимедийного обучения. Обосновываются четыре направления оценки (осознание, понимание, регуляция эмоций и эмпатия), критерии, методы и требования к качеству мультимедийного контента.*
Ключевые слова: *мультимедийная сказка, эмоциональный интеллект, цифровая трансформация, стандарты оценки, эмпатия, дошкольное образование, начальное образование.*
Abstract. *The article proposes a system of research-based standards for assessing the impact of multimedia fairy tales on children’s emotional intelligence in the context of digital transformation. It examines the theoretical foundations of emotional intelligence, the developmental potential of fairy tales and the theory of multimedia learning. Four assessment domains (awareness, understanding and regulation of emotions, and empathy), criteria, methods and quality requirements for multimedia content are substantiated.*
Keywords: *multimedia fairy tale, emotional intelligence, digital transformation, assessment standards, empathy, preschool education, primary education.*

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda. O’zbekistonda bu jarayon Raqamli O’zbekiston 2030 strategiyasi doirasida davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Bolalar uchun yaratilgan animatsion ertaklar, interaktiv elektron kitoblar, audio va video ertaklar, mobil ilovalar ta’lim amaliyotining odatiy qismiga aylanmoqda. Ammo bunday resurslarning soni ortib borayotgan bir paytda ularning bolaning shaxsiy rivojlanishiga, xususan emotsional sohasiga qanday ta’sir ko’rsatishini baholash bo’yicha yagona va ilmiy asoslangan standartlar yetarlicha shakllanmagan. Muammoning dolzarbligi shundaki, ertak azaldan bolani his-tuyg’ularni tanish, ularni nomlash va ijtimoiy muloqotga tayyorlash vositasi bo’lib kelgan. Raqamli muhitda esa ertak ovoz, tasvir, harakat va

interaktivlik bilan boyiydi. Bu imkoniyat bir tomondan bolaning qiziqishi va tushunishini kuchaytirishi, ikkinchi tomondan diqqatni chalg’itib, hikoyaning ma’no qatlamini yuzakilashtirishi mumkin. Shu sababli multimediaviy ertakning ta’sirini taxminga emas, aniq mezonlarga asoslanib baholash zarur. Tadqiqotning maqsadi multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholashning nazariy-metodik standartlarini asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: emotsional intellekt tushunchasining mazmunini aniqlash, ertakning emotsional rivojlantiruvchi imkoniyatlarini ko’rsatish, multimediaviy kontentning ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish, baholash yo’nalishlari, mezonlari va usullarini tizimlashtirish. Emotsional intellekt tushunchasi ilmiy muomalaga Piter Saloveyy va Jon Mayer tomonidan kiritilgan. Ular uni o’z va boshqalarning his-tuyg’ularini kuzatish, ularni farqlash va olingan ma’lumotdan fikrlash hamda xatti-harakatni yo’naltirishda foydalanish qobiliyati sifatida ta’riflaydilar. Keyinchalik bu qobiliyat to’rt tarkibiy qismga ajratildi: his-tuyg’ularni idrok etish, ulardan fikrlashda foydalanish, ularni tushunish va boshqarish. Daniel Goleman esa tushunchani keng jamoatchilikka tanishtirib, o’zini anglash, o’zini boshqarish, ijtimoiy sezgirlik va munosabatlarni boshqarishni ajratib ko’rsatgan. Bolalarda emotsional kompetentlik masalasi Kerolin Saarni tomonidan chuqur o’rganilgan. Uning fikricha, emotsional kompetentlik his-tuyg’ularni anglash, ularni ifodalash, boshqalarning his-tuyg’ulariga javob berish va o’z emotsional holatini tartibga solishdan iborat bo’lib, bola bu ko’nikmalarni ijtimoiy muhitda shakllantiradi [5]. Susanna Denxem maktabgacha yoshdagi bolalarda emotsional rivojlanishning asosiy yo’nalishlarini yoritgan [6]. Bu qarashlar baholashni yosh xususiyatlariga moslab olib borish zarurligini ko’rsatadi.

Ertakning emotsional ahamiyati borasida Bruno Bettelxaym ertak bolaga ichki qo’rquv va ziddiyatlarni ramziy shaklda anglash imkonini beradi, deb hisoblagan. Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuviga ko’ra, bolaning psixik rivoji madaniy vositalar va kattalar bilan hamkorlik orqali amalga oshadi [8]. Ertak shunday madaniy vositalardan biri bo’lib, unda his-tuyg’ular qahramonlar va vaziyatlar orqali ochiq nomlanadi va bola uchun xavfsiz tajriba maydoniga aylanadi.

Albert Banduraning ijtimoiy o’rganish nazariyasi esa bolaning namuna kuzatish orqali xulq shakllarini o’zlashtirishini asoslaydi. Bu nazariya qahramonlarning emotsional xatti-harakati bolaga namuna bo’lib xizmat qilishini tushuntiradi. Multimediaviy muhitning o’ziga xosligi Richard Mayerning multimediaviy o’rganishning kognitiv nazariyasida tahlil qilingan. Nazariyaga ko’ra, odam axborotni tasviriy va so’zli kanallar orqali alohida qayta ishlaydi, har bir kanalning sig’imi cheklangan, shuning uchun ortiqcha va tartibsiz ta’sirlar o’rganishga to’sqinlik qiladi. Bundan chiqadigan xulosa shuki, multimediaviy ertakning emotsional ta’siri undagi tasvir, ovoz va matnning o’zaro uyg’unligiga bog’liq bo’ladi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy taqqoslash, tizimli yondashuv va

modellashtirish usullaridan foydalanildi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo’lib, taklif etilayotgan standartlar keyingi empirik sinovdan o’tkazilishi lozim bo’lgan ishchi model sifatida taqdim etiladi. Baholash standartlarini ishlab chiqishda quyidagi uch tamoyilga tayanish maqsadga muvofiq. Birinchisi, yoshga moslik tamoyili: mezonlar va vazifalar bolaning rivojlanish bosqichiga mos bo’lishi shart. Ikkinchisi, ko’p manbalilik tamoyili: natija bitta usulga emas, bola o’zi, tarbiyachi yoki o’qituvchi va ota-ona kabi bir necha manbadan olingan ma’lumotlarga asoslanishi kerak. Uchinchisi, ta’sirni kontentdan ajratib baholash tamoyili: bolaning emotsional rivojlanishidagi o’zgarish ertakning o’zi, kattalar ishtiroki yoki boshqa omillar bilan bog’liqligini farqlash uchun nazorat sharoitlari yoki solishtirma guruhlardan foydalaniladi.

Emotsional intellektni baholashning birinchi yo’nalishi his-tuyg’ularni anglash va nomlashdir. Bu yerda bolaning qahramon yuzidagi ifoda, ovoz ohangi va vaziyatdan kelib chiqib quvonch, qayg’u, qo’rquv, g’azab kabi asosiy holatlarni to’g’ri aniqlashi, ularni so’z bilan atay olishi o’lchanadi. Ikkinchi yo’nalish his-tuyg’ularning sabablarini tushunishdir: bola qahramon nega xafa bo’lganini yoki nega xursand ekanini voqealar zanjiri asosida tushuntira oladimi, shu aniqlanadi. Uchinchi yo’nalish emotsional o’zini boshqarish bo’lib, bolaning ertakdagi qiyin vaziyatlarga munosabati, o’z his-tuyg’ularini maqbul shaklda ifodalash usullarini tanlashi baholanadi. To’rtinchi yo’nalish empatiya va ijtimoiy xulq bo’lib, bolaning qahramonga hamdardligi, yordam berish tayyorligi va tengdoshlariga munosabati kuzatiladi. Har bir yo’nalish uchun uch darajali mezon tizimini qo’llash mumkin. Boshlang’ich darajada bola faqat eng sodda his-tuyg’ularni kattalar yordamida ajratadi. O’rta darajada mustaqil nomlaydi va oddiy sabab-oqibat bog’lanishini ko’rsatadi. Yuqori darajada esa his-tuyg’ularni turli vaziyatlarda aniqlaydi, aralash his-tuyg’ularni farqlaydi, o’z tajribasi bilan bog’laydi va konstruktiv yechim taklif etadi. Bu darajalar tadqiqotchi tomonidan aniq xatti-harakat ko’rsatkichlari bilan to’ldirilishi va kichik guruhda dastlabki sinovdan o’tkazilishi kerak.

Baholash usullari sifatida quyidagilarni tavsiya etish mumkin. Tizimli kuzatuv ertak ko’rish va muhokama jarayonida bolaning reaksiyalarini oldindan tuzilgan jadval asosida qayd etishni ta’minlaydi. Ertak asosidagi suhbat va vaziyatli savollar bolaning tushunish va sabab-oqibat bog’lash qobiliyatini ochib beradi. Tasvirli shkalalar, masalan his-tuyg’ularni ifodalovchi yuzchalar to’plami, kichik yoshdagi bolalar uchun og’zaki murakkab javoblardan qulayroqdir. Ota-ona va tarbiyachi so’rovnomalari bolaning kundalik hayotdagi emotsional xulqini ko’rsatadi. Rasm chizish va qayta hikoyalash topshiriqlari bolaning ichki tasavvurlarini yoritadi. Ta’sirdan oldingi va keyingi natijalarni solishtiruvchi pedagogik tajriba eng ishonchli xulosa beradi. Xalqaro amaliyotda bolalar emotsional intellektini o’lchash uchun standartlashtirilgan asboblar ham mavjud, jumladan Bar-On emotsional kvotient so’rovnomasining yoshlar uchun varianti. Ularni mahalliy tilga va madaniy

muhitga moslashtirish alohida ilmiy ish talab qiladi. Multimediaviy ertakning o’ziga qo’yiladigan sifat standartlari baholashning ajralmas qismidir, chunki kontent sifati natijaga bevosita ta’sir qiladi. Birinchi talab mazmun va ma’naviy-axloqiy yaroqlilikka tegishli: ertak milliy qadriyatlarga mos, zo’ravonlik va qo’rqitishdan xoli bo’lishi, his-tuyg’ularni ochiq va to’g’ri talqin etishi lozim. Ikkinchi talab dizayn va ta’sir uyg’unligiga tegishli: Mayer nazariyasiga muvofiq tasvir, ovoz va matn bir-birini to’ldirishi, keraksiz bezaklar va ortiqcha animatsiyalar bolaning diqqatini chalg’itmasligi kerak [10]. Uchinchi talab interaktivlikka tegishli: interaktiv elementlar hikoyaning emotsional mazmuniga xizmat qilishi, bolani o’yin-kulgi uchun emas, qahramon holatini o’ylashga yo’naltirishi zarur. To’rtinchi talab tilga tegishli: ertak ona tilining boyligi va me’yorlarini saqlashi, nutq tempi bola yoshiga mos bo’lishi kerak. Beshinchi talab kattalar ishtirokiga tegishli: ertak bola bilan kattalar o’rtasida muhokama uchun savollar va topshiriqlar taklif qilsa, uning emotsional ta’siri kuchayadi, bu

Vygotskiyning hamkorlikdagi rivojlanish g’oyasi bilan mos keladi [8]. Oltinchi talab ekran vaqti va xavfsizligiga tegishli: ko’rish davomiyligi yoshga mos cheklanishi, ilovalar reklama va shaxsiy ma’lumotlarni to’plashdan xoli bo’lishi shart. Raqamli transformatsiya baholash imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Ilovalar bolaning ertakdagi harakatlarini, javob berish vaqtini va tanlovlarini qayd etishi mumkin. Biroq bunday ma’lumotlar bolaning emotsional holati haqida to’g’ridan-to’g’ri xulosa chiqarishga yetarli emas va pedagogik kuzatuv bilan birga tahlil qilinishi kerak. Shuningdek, bolalar ma’lumotlarini yig’ish va saqlashda shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish qoidalariga qat’iy amal qilish va ota-onaning roziligini olish zarur. Multimediaviy ertakning o’zi emotsional intellektni rivojlantirishni kafolatlamaydi. Natija ertak sifati, bolaning yoshi, kattalar ishtiroki va foydalanish davomiyligi kabi omillar majmuasiga bog’liq. Shuning uchun baholash faqat bolaning ertakni yoqtirishini emas, uning emotsional ko’nikmalaridagi o’zgarishni o’lchashga yo’naltirilishda. Tadqiqot natijasida multimediaviy ertaklarning bolalar emotsional intellektiga ta’sirini baholashning standartlar tizimi asoslandi. Tizim to’rt yo’nalishni (his-tuyg’ularni anglash, ularning sabablarini tushunish, o’zini boshqarish, empatiya), uch darajali mezonni, ko’p manbali baholash usullarini va kontentga qo’yiladigan oltita sifat talabini o’z ichiga oladi. Taklif etilgan standartlar maktabgacha va boshlang’ich ta’lim muassasalarida raqamli ertak resurslarini tanlash, ularning samaradorligini o’lchash hamda keyingi empirik tadqiqotlarni rejalashtirishda foydalanilishi mumkin. Kelgusida modelni mahalliy namunada sinovdan o’tkazish, o’lchov asboblarini o’zbek tiliga moslashtirish va ishonchlilik ko’rsatkichlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan Raqamli O’zbekiston 2030 strategiyasi.
2. Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence. Imagination, Cognition and Personality, 1990, vol. 9, no. 3, pp. 185-211.
3. Mayer J.D., Salovey P. What is emotional intelligence? In: Salovey P., Sluyter D. (eds.) Emotional Development and Emotional Intelligence: Educational Implications. New York: Basic Books, 1997, pp. 3-31.
4. Goleman D. Emotional Intelligence. New York: Bantam Books, 1995.
5. Saarni C. The Development of Emotional Competence. New York: Guilford Press, 1999.
6. Denham S.A. Emotional Development in Young Children. New York: Guilford Press, 1998.
7. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. New York: Knopf, 1976.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
10. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2009.
11. Bar-On R., Parker J.D.A. (eds.) The Emotional Quotient Inventory: Youth Version (EQ-i:YV). Toronto: Multi-Health Systems, 2000.